

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

PROBLEMS OF CIVIL LEGAL PERSONALITY OF LEGAL ENTITIES: THEORETICAL ASPECT

Остапенко Л.О., д.ю.н., доцент
професор кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Статтю присвячено розгляду дискусійних питань про цивільну правосуб'єктність юридичної особи. Доведено, що роль категорії цивільної правосуб'єктності юридичної особи, як і будь-якого суб'єкта цивільного права, полягає у фіксації можливості участі юридичної особи у цивільних правовідносинах, визнанні за нею здатності бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків, у визначенні її правового становища, що впливає на особливості правового регулювання участі у цивільному обігу цих суб'єктів цивільного права і насамперед на правила вчинення ними цивільно-правових угод. Правосуб'єктність юридичної особи не виникає і не існує сама по собі, а прямо пов'язана із державою, а саме з тим, що держава визначає правосуб'єктність особи, і вона ж визнає її за юридичною особою. Такий підхід до розуміння правосуб'єктності акцентує увагу на тому, що правосуб'єктність має об'єктивний характер.

Наявність в юридичної особи правосуб'єктності допускає наявність у неї правоздатності, дієздатності та інших елементів правосуб'єктності, які такий суб'єкт отримує внаслідок наділення його правами та обов'язками відповідно до норм цивільного законодавства. Нині в юридичній літературі зустрічаються різні погляди щодо правоздатності юридичної особи.

Підтримано думку, що потреби практики правотворчості, правозастосування та правореалізації орієнтують юридичну науку на переоцінку та переосмислення місця, змісту і значення категорії «правова суб'єктність». На сучасному етапі наукового пізнання сфери суб'єктивного у праві імпульс до появи дійсно продуктивних досліджень категорії «правова суб'єктність» може бути наданий через визнання самотності та самоцінності цієї категорії, що звільнить науковий пошук від методологічних самообмежень, нагромаджених у вигляді сталих теоретичних підходів та установок.

Ключові слова: правосуб'єктність, юридична особа, цивільне право, цивільні правовідносини, суб'єкт права, правоздатність, дієздатність, правовий статус.

The article is devoted to the discussion of the issues of civil legal personality of a legal entity. It is proved that the role of the category of civil legal personality of a legal entity, as well as any subject of civil law, is to fix the possibility of participation of a legal entity in civil relations, recognition of its ability to be a bearer of subjective rights and responsibilities and its legal status, affects the features of the legal regulation of participation in the civil circulation of these subjects of civil law, and, above all, the rules of their civil law agreements. The legal personality of a legal entity does not arise and does not exist in itself, but is directly related to the state, namely, that the state determines the legal personality of the person and it recognizes it as a legal entity. This approach to understanding the law of subjectivity emphasizes that legal personality is objective.

The presence of a legal entity has legal personality, it has legal capacity, legal capacity and other elements of legal personality, which such an entity receives as a result of endowing it with rights and obligations in accordance with the rules of civil law. Currently, in the legal literature there are different views on the legal capacity of a legal entity.

It is argued that the needs of law-making practice, law enforcement and enforcement law guide legal science to re-evaluate and rethink the place, content and meaning of the category of "legal subjectivity". At the present stage of scientific knowledge of the field of subjective in law, the impetus for the emergence of truly productive research category "legal subjectivity" can be provided through the recognition of the originality and self-worth of this category, which will free scientific research from methodological self-limitations installations.

Key words: legal personality, legal entity, civil law, civil legal relations, subject of law, legal capacity, legal capacity, legal status.

Ринкова економіка, а також кардинальне реформування соціально-економічних відносин у суспільстві спричинили різке зростання ролі цивільного права як основного регулятора майнових та інших цивільно-правових відносин, що складаються в цих умовах.

У соціально-економічних умовах, що змінилися, істотної трансформації зазнав інститут юридичної особи. Суспільні відносини, що виникають під час створення і діяльності юридичних осіб, все більше ускладнюються, з'являються нові види договорів, формуються принципи корпоративної поведінки і виробляються критерії взаємної цивільно-правової відповідальності учасників цих відносин [9, с. 175].

Розвиток і вдосконалення юридичної особи як важливого і складного соціального інституту є предметом багатьох наукових досліджень, які здійснювалися протягом усієї історії їх існування та залишаються актуальними і для сучасної цивілістики.

З отриманням незалежності та переходом до ринкової економіки роль інституту юридичної особи у нашій державі значно зросла. І, як слушно зазначає В. Січевлюк, «поряд із важливими для економіки молодій державі питаннями про поняття і види юридичної особи постало питання про особливості правосуб'єктності юридичної особи», оскільки «у реальних суспільних відноси-

нах правосуб'єктність є основною передумовою набуття та засобом належної реалізації усіх інших видів соціальної суб'єктності» [20, с.5]. Це пов'язано з тим, що більшість теоретичних положень про сутність правосуб'єктності юридичної особи, вироблених ще у вітчизняній літературі радянського періоду, відображають суть централізованої економіки, тому в умовах розвитку ринкових відносин вимагають переосмислення [16, с.139].

У сучасних умовах реформування цивільного законодавства відбувається трансформація форм участі юридичних осіб у цивільному обігу, змінюються підстави і характер реалізації їхньої правосуб'єктності, виникають нові погляди на елементи останньої [1, с.3].

Участь юридичної особи як суб'єкта цивільних правовідносин породжує велику кількість не вирішених нині законодавцем питань, які стосуються визначення його правоздатності, дієздатності і правосуб'єктності загалом [16, с. 140].

Стан дослідження теми. Питання про правове становище, цивільну правоздатність і дієздатність юридичних осіб були тією чи іншою мірою предметом досліджень таких науковців, як М. Агарков, І. Бейцун, В. Борисова, С. Братусь, Л. Винар, А. Довгерт, І. Жигалкін, Ю. Жорнокуй, В. Зелеський, А. Зеліско, О. Зозуляк, Т. Карнаух, Н. Козлова, В. Кравчук, І. Кучеренко О. Літвіна,

Р. Майданик, Т. Пономарева, Р. Прилуцький, А. Слугін, І. Тарасов, Л. Федюк, К. Флейшиць, О. Харитонов та інші. Але, хоча сутність «юридичної особи» і досліджувалася довгий час науковцями різних країн, єдиної думки щодо правосуб'єктності цієї важливої правової конструкції не існує, що свідчить про актуальність і необхідність подальших теоретичних досліджень.

Метою роботи є огляд думок і наукових підходів щодо розуміння цивільної правосуб'єктності юридичної особи.

Виклад основного матеріалу. Правосуб'єктність – це основний елемент будь-якої правової системи і найважливіша теоретична правова категорія, яка використовується різними галузями права.

Категорія правосуб'єктності належить до ключових методологічних категорій у правовій науці. Залежно від того, наскільки правильно означена наукова категорія відображає реальні суспільні відносини, настільки вона із більшим або меншим успіхом може використовуватись як один із інструментів пізнання права і відносин, які регулюються його нормами [5, с. 65-66].

Виходячи із положень загальної теорії права, учасники суспільних відносин набувають можливість вступати у правовідносини внаслідок правосуб'єктності, яка є визаною державою здатністю особи, що дозволяє їй виступати носієм юридичних прав та обов'язків, а також самостійно або за допомогою представників здійснювати їх і відповідати у разі їхньої неправильної реалізації. Отже, правосуб'єктність як теоретична категорія є якістю, за наявності якої учасник суспільних відносин визнається суб'єктом права [4, с.196]. Як вважає О. Гарагонич, правосуб'єктність розглядають як юридичну властивість особи, суспільно-юридичний стан, «який за своєю природою є невід'ємним від особи», стан приналежності до правової системи, присутності в ній в якості повноправного учасника, можливість користуватись ресурсами цієї системи, отримувати від неї захист. Він формується не сам по собі, джерелом виникнення цієї властивості або стану виступає наявний правопорядок, система юридичних норм [5, с. 65-66].

Як відзначає В. Січевлюк, правова суб'єктність у теорії права повинна розумітись як іманентний, тобто невід'ємний атрибут кожного потенційного чи актуального учасника правовідносин, наявність якого, по-перше, принципово позначає абстрактний статус «когось» власне як суб'єкта права, по-друге, це зазвичай перебуває за межами усталеного розуміння правосуб'єктності, дає змогу конкретно дослідити особливості одиничного, особливого чи загального суб'єкта права, оскільки предметно фіксує специфіку структури, змісту та обсягу доступного йому правового потенціалу. Іншими словами, змістовна юридична характеристика кожного суб'єкта права відбувається саме у вигляді розгорнутого, всебічного дослідження набутої ним правосуб'єктності [19, с. 5-6].

Правосуб'єктність як властивість бути суб'єктом права не виникає стихійно [18, с. 60]. Ця властивість, як зазначає Г. Ф. Шершеневич, «є творінням об'єктивного права» [22, с. 215]. І тільки за допомогою законодавчо закріплених норм можливе встановлення і надання специфічної якості (правосуб'єктності), що дає змогу особі або організації бути суб'єктом права [18, с. 60].

Незважаючи на те, що правосуб'єктність є загально-теоретичною категорією, а відтак поширюється на всі галузі права, у кожній із них вона володіє значною специфікою [3, с. 95]. Поняття правосуб'єктності завжди поєднане із певною галуззю права, оскільки вона потрібна для вступу у правовідносини певної галузєвої приналежності. Загальна правосуб'єктність прямо пов'язана із галузєвою правосуб'єктністю. Наявність загальної правосуб'єктності (здатності виступати суб'єктом права загалом) передбачає існування правосуб'єктності у сфері принаймні однієї галузі права (галузєвої правосуб'єктності) [23, с. 429].

Цивільна правосуб'єктність – це правове явище, яке давно і досить міцно утвердилось у теорії цивілістики, проте, незважаючи на значний інтерес до його вивчення, залишається одним із найскладніших питань у науці цивільного права. Будучи базовою категорією у цивілістичній доктрині, вона застосовується під час аналізу статички та динаміки юридичних зв'язків між суб'єктами цивільного права [7, с. 170-175]. Але єдності у визначенні цього поняття немає. У наукових джерелах цивільну правосуб'єктність розглядають як «окрему юридичну форму, соціально-правову здатність особи до участі у цивільних правовідносинах або як юридичну якість особи» [10, с. 5]; «загальною передумовою участі осіб у певних правовідносинах» [8, с. 54]; «засіб визначення кола осіб, здатних виступати носіями суб'єктивних прав та обов'язків, яке окреслює їхнє правове становище, передбачене нормами цивільного права» [12, с. 14].

Визначення поняття «правосуб'єктність» у цивільному праві є відправним пунктом для характеристики суб'єктів цивільного права загалом, виявлення загальних ознак учасників цивільних правовідносин, для аналізу конкретних форм виникнення і здійснення цивільних прав [12, с. 14]. Правосуб'єктність визначає, якими якостями мають володіти суб'єкти правового регулювання для того, щоб мати права та нести обов'язки у відповідній галузі права. Якщо суб'єктивні цивільні права та обов'язки особа зазвичай установлює собі на власний розсуд, то цивільна правосуб'єктність особи встановлюється законом і змінюється та припиняється, виходячи із закону [21, с. 75].

В юридичній літературі із приводу розуміння цивільної правосуб'єктності висловлюється думка, що термін «правосуб'єктність» не має у цивілістиці адекватного еквівалента, внаслідок чого саме він виступає як першооснова у формуванні понятійного апарату під час аналізу цивільно-правового статусу особи, і заперечення цього факту може призвести до принципової неможливості такого аналізу [13, с. 84].

На думку О. Курбатова, потреба у використанні поняття «правосуб'єктність» зумовлена, по-перше, необхідністю розмежування правосуб'єктності як здатності суб'єкта мати права та нести обов'язки, а також набувати, реалізовувати ці права та виконувати обов'язки своїми діями із суб'єктивними правами та обов'язками у правовідношенні, де праву однієї особи кореспондує право іншої особи, а, по-друге, необхідністю розділення понять «обмеження прав як елементів правосуб'єктності» та «обмеження прав у правовідношенні», оскільки обмеження прав як елементів правосуб'єктності здійснюється не через обсяг кореспондуючих обов'язків, а через установлення загальних заборон або обов'язків на користь необмеженого кола осіб, додержання яких є потрібним для того, щоб вступити у правовідношення [11, с. 7].

Поняття «цивільна правосуб'єктність юридичних осіб» не передбачене у чинному законодавстві та належить до теоретичних категорій, які є основоположними для юриспруденції загалом. Зазначене визначає наявність у доктрині численних підходів до трактування досліджуваної категорії [6, с. 71].

Правосуб'єктність юридичної особи, як і будь-якого суб'єкта цивільного права, визначає її правовий статус і впливає на особливості правового регулювання участі у цивільному обігу цих суб'єктів цивільного права, насамперед правила вчинення ними цивільно-правових угод [21, с. 76].

Призначення категорії правосуб'єктності юридичної особи як загальної передумови участі у цивільних правовідносинах полягає в тому, що за своєю роллю у механізмі правового регулювання така правосуб'єктність виступає як засіб фіксації можливості участі юридичної особи у цивільних правовідносинах – визнання за нею здатності бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків, визначає

закріплене нормами права її загальне правове становище [1, с. 9].

Характер правосуб'єктності юридичної особи обумовлений легальними вимогами до неї. Загальна вимога (обмеження) – відповідність цивільних прав юридичних осіб цілям діяльності, передбаченим у їхніх установчих документах, та зв'язок обов'язків із цією діяльністю. Тобто, як відзначає С. Лозовська, загальна правосуб'єктність юридичної особи у випадках, коли вона допускається законом, не має абсолютного (універсального) характеру. Вона має межі, окреслені його спеціалізацією (профілем діяльності) та в окремих випадках ліцензійним характером діяльності відповідної юридичної особи [12, с.14].

Аналіз джерел, де згадується правосуб'єктність, дозволяє зробити висновок, що зміст правосуб'єктності залежить від елементів, які вважаються складником цієї категорії. Існують декілька теорій щодо структури правосуб'єктності. Відповідно до першої, термін «правосуб'єктність» отожднюється із терміном «правоздатність». Другу теорію підтримують автори, які вважають, що поняття «правосуб'єктність» складається з елементів. Тут пропонується або триелементний склад (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність), або чотириелементний (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, свідомість). Найчастіше зустрічається двоелементний склад - сукупність правоздатності та дієздатності [17, с. 139]

Г. Осокіна, наприклад, вважає, що в юридичної особи правоздатність і дієздатність нерозривно пов'язані між собою і виникають одночасно у момент її державної реєстрації [15, с. 35]. А Ю. Басін указує, що на відміну від фізичних осіб стосовно юридичних осіб закон не згадує про якусь «дієздатність» [2, с. 592]. С. Лозовська дотримується позиції, що під час характеристики юридичних осіб доцільно використовувати саме термін «правосуб'єктність», оскільки він найбільше відповідає правовому положенню юридичної особи, вказуючи, що у цьому випадку дієздатність не входить до змісту юридичної правосуб'єктності [12, с. 47]. Відповідно до такого висловлювання виходить, що у фізичних осіб у складі правосуб'єктності є і правоздатність, і дієздатність, а в юридичних осіб правосуб'єктність не містить у собі дієздатності, оскільки в юридичних осіб правосуб'єктність

визначає правовий статус суб'єкта цивільних прав. Із такою позицією не погоджується, наприклад, Т. Пономарева, яка вважає, що у правосуб'єктності юридичної особи існують обидва складники – і правоздатність, і дієздатність, а правовий статус включає правосуб'єктність як складовий елемент цієї категорії [17, с. 140-141].

А. Міцкевич вважає, що зміст поняття «правосуб'єктність» складається не тільки із правоздатності та дієздатності, але й інших суб'єктивних прав та обов'язків. Це комплексна категорія, яка містить усі юридичні елементи, через які закріплюються відносини між державою та особою відповідно до її місця у суспільстві [14, с. 12]. Таку позицію заперечує О. Зозуляк, яка вважає, що таке трактування правосуб'єктності може мати своїми наслідками ототожнення її із правовим статусом особи, що не привнесе ясності у розуміння цієї категорії, а тільки створить додаткову плутанину у правозастосовній практиці [7, с. 174].

Висновки. Категорія «юридична особа» стрімко розвивається під впливом досягнень передусім європейського права, вибудовується нова система юридичних осіб, яка постійно еволюціонує. Кардинальних змін зазнали основоположні принципи регулювання правового механізму створення і функціонування юридичних осіб. Через це теоретичні підходи, що склались у колишній системі до пояснення сутності юридичної особи, потребують глибокого переосмислення. Виникла гостра потреба у створенні цілісної, науково обгрунтованої концепції, яка розкриває природу, способи і форми реалізації правосуб'єктності юридичної особи [9, с. 3], пошук нових підходів до вирішення застарілих цивільно-правових проблем щодо цивільної правосуб'єктності юридичних осіб. Адже, як слушно відзначає В. Січевлюк, «потреби практики правотворчості, правозастосування та правореалізації орієнтують юридичну науку на переоцінку і переосмислення місця, змісту і значення категорії «правова суб'єктність». На сучасному етапі наукового пізнання сфери суб'єктивного у праві імпульс до появи дійсно продуктивних досліджень категорії «правова суб'єктність» може бути наданий через визнання самотності та самоцінності цієї категорії, що звільнить науковий пошук від методологічних самообмежень, нагромаджених у вигляді сталих теоретичних підходів та установок» [20, с. 130].

ЛІТЕРАТУРА

1. Артикуленко О. В. Правосуб'єктність юридичної особи: автореф. дис....канд. юрид. наук. 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. 21 с.
2. Басин Ю. Г. Избранные труды по гражданскому праву. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2003. 610 с.
3. Ватрас В. А. Поняття сімейної правосуб'єктності. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 93–99.
4. Витрук Н.В. К теории правосубъектности (правоспособности) как правоотношения. Избранное. Т. 1. Статьи. Доклады. Рецензии. 1963-1990. Москва: РАП, 2012. С. 196.
5. Гарагонич О.В. Государська правосуб'єктність акціонерних товариств: дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.04. Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень Національної академії наук України» НАН України. Київ, 2020. 466 с. С.65-66.
6. Зеліско А.В. Правосуб'єктність підприємницьких юридичних осіб приватного права: доктринальний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 5, т. 1. С.71-76.
7. Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права : теоретичний та практичний аспекти: дис. ... доктора юрид. наук. 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017 р. 475 с.
8. Илларионова Т.И. Структура гражданской правосубъектности. *Правовые проблемы гражданской правосубъектности. Межвузовский сборник научных трудов*. Вып. 62. Отв. ред. проф. О.А.Красавчиков. Свердловск: УрГУ, 1978. С. 54-64.
9. Козлова Н. В. Правосуб'єктність юридичного лица по российскому гражданскому праву : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2004. 449 с.
10. Красавчиков О.А. Гражданская правосуб'єктність как правовая форма. *Правовые проблемы гражданской правосуб'єктности. Межвузовский сборник научных трудов*. Вып. 62. Отв. ред. проф. О.А.Красавчиков. Свердловск: УрГУ, 1978. С. 5-26.
11. Курбатов А. Я. Правосуб'єктність кредитных организаций: теоретические основы формирования и проблемы реализации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2009. 22 с.
12. Лозовская С.О. Правосуб'єктність в гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2001. 22 с.
13. Михайлова И. А. Гражданская правосуб'єктність физических лиц : проблемы законодательства, теории и практики: монография. Москва : Юрист, 2006. 328 с.
14. Мицкевич А. В. Субъекты советского права. Москва : Госюриздат, 1962. 211 с.
15. Осокіна Г. Гражданская процессуальная право- и дееспособность. *Российская юстиция*. 2009. № 5. С. 35-37.
16. Парасюк В.М., Парасюк М.В. Особливості правосуб'єктності юридичної особи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 2. С. 139-145.

17. Пономарева Т.Н. Правовой статус коммерческой организации: понятие и структурные элементы. *Грамота*. 2013. № 7 (33): в 2-х ч. Ч. II. С. 139-143
18. Пундор Ю. О. Про визначення змісту категорії «правосуб'єктність» у теорії права та галузевих теоріях цивільного й господарського права (порівняльно-правовий аспект). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 60–63.
19. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади): монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с. С. 5.
20. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади): монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с. С. 130.
21. Слугин А.А. Гражданская правосубъектность юридических лиц: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Москва: РГБ, 2003. 179 с.
22. Шершеневич Г. Ф. Наука гражданского права в России. Москва : Статут, 2003. 250 с.
23. Эмих В. В. Правосубъектность и компетенция государственных органов: содержание понятий и их соотношение. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*. 2009. Вып. 9. С. 423–432.